

Antigone'nin Kardeşlik Hakkı: Etik ve Politik Birlik Tahayyülü için Bir Giriş*

Antigone's Right to Brotherhood: An Introduction to the Imagination of Ethical and Political Unity

Emine Canlı¹ 

Öz

Bu çalışma, Sophokles'in *Antigone* adlı tragedyasını etik ve politik birlik bağlamında yeniden okumayı amaçlamaktadır. Antigone'nin eylemlerini yalnızca aile bağlarına indirgemek yerine, Antik Yunan'daki hane ve *polis* (devlet) arasındaki geçişkenliği sağlayan kardeşlik çerçevesinde inceleyecektir. Kardeşlik, sadece bir akrabalık ilişkisi değil, aynı zamanda etik ve politik sorumluluğun taşıyıcısı olarak ele alınacaktır. Antigone'nin eylemlerini de bireysel sadakat ve erkek egemen topluma isyan olarak ele almaktan ziyade, bu eylemlerin Antik Yunan'da hem hanedeki hem de *polis*'teki birliği amaçlayan değerlerin temsili olduğu ileri sürülecektir. Antigone'nin eylemlerini bu ikili yapı çerçevesinde değerlendiren çalışma, Antik Yunan'da hanenin ve kardeşlik hukukunun etik ve politik birlik inşasındaki rolünü ön plana çıkaracak ve böyle bir okumanın açabileceği yeni bağlamlara işaret edecektir.

Anahtar Kelimeler: Sophokles, Kardeşlik, Etik, Politika, Hane, *Polis*.

Abstract

This study aims to reexamine Sophocles' tragedy *Antigone* in the context of ethical and political unity. Rather than limiting Antigone's actions solely to familial connections, this analysis will be conducted through the lens of brotherhood, which provides the transitivity between the household and the *polis* (state) in Ancient Greece. The brotherhood will be analyzed not only as a kinship but also as the custodian of ethical and political accountability. Rather than individual loyalty and rebellion against a male-dominated society, it will be argued that Antigone's actions are a representation of the values that strive for cohesion within both the household and the *polis* in Ancient Greece. By evaluating Antigone's actions within the framework of this dual structure, the study will foreground the role of the household and the law of brotherhood constructing ethical and political unity in Ancient Greece, while also highlighting new contexts that such a reading can open up.

Keywords: Sophocles, Brotherhood, Ethics, Politics, Household, *Polis*.

Atıf/Citation: Canlı, E. (2025). Antigone'nin kardeşlik hakkı: Etik ve politik birlik tahayyülü için bir giriş. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 23-40. <https://doi.org/10.21798/kadem.2025.172>

* Bu çalışma, 10.04.2025 tarihinde KADEM'in gerçekleştirdiği "Mitik Söylem ve Kadın" temalı 10. Kadın Araştırmaları Kongresi'nde aynı isimle sunulan bildirinin genişletilerek makale formatına dönüştürülmüş versiyonudur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, ecanli[at]fsm.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0012-6458.

Extended Abstract

Sophocles' tragedy *Antigone* is the last work in the trilogy of *Oedipus the King* and *Oedipus at Colonus*. *Antigone* is a source text and representation of theatre, literature, philosophy, and psychology, and it has become a source text and representation in feminist theories. *Antigone*, the main character of the tragedy *Antigone*, which was included in the discussion of ethics and politics with G.W.F. Hegel, is considered the representation of family relations and Kreon, another character, is the representation of the state. According to Hegel, *Antigone* could not break away from family relations and imposed kinship relations on the state by burying her brother (who was forbidden to be buried because he betrayed his homeland). In contrast, Kreon, despite being the uncle of *Antigone* and her brother Polyneikes, whom he prohibited from burial due to treachery, prioritized the ethical order of the city and the state authority above kinship relations by punishing both of them. Kreon punishes Polyneikes, who attacked his city to take over the government from his brother Eteocles by collaborating with outsiders, by denying him burial. And he also punishes *Antigone*, who attempts to bury his brother, by imprisoning her in a cave and condemning her to the realm of the dead without executing her outright. According to Hegel, precisely by acting in this way, Kreon is the representation of universal and natural law; for Kreon did not hesitate to punish Polyneikes and *Antigone*, his nephew and niece since they defied the king's law. It did not matter even if they were relatives.

This ethical and political interpretation, emphasized by Hegel, reveals its antithesis in feminist theories. For Luce Irigaray, *Antigone* represents the feminine rebellion against statism. *Antigone's* death, a consequence of her actions and words, is not a loss, but rather a story of heroism conceived, risked and empowered. *Antigone*, who covered her brother, who was forbidden to be buried and left out in the open for the wolves to eat, not only acted, but also justified her action when she was captured, and thus gained a presence in the field of masculine discourse. Opposing the king and the law and justifying this rebellion showed that the male domain of discourse and action is open to the feminine. This point is also emphasized by theorists such as Judith Butler, but with a difference; according to Butler, the reason for *Antigone's* rebellion against Kreon is not solely related to blood relations as Hegel claims, yes; but *Antigone's* rebellion is not a substitute for feminine action and discourse. By repeating her brother's act of rebellion and showing her loyalty to him, *Antigone* "assumes masculinity by defeating him". *Antigone*, by considering it the greatest honour to give her brother a tomb, in essence, tried to overcome masculinity by idealizing it.

While agreeing with feminist theory's critique of Hegelian *Antigone*, this study will pursue the following questions to increase the ethical and political possibilities that tragedy can offer:

- (i) Can the relationship between brotherhood and the public sphere, the *polis* (state), be justified positively or negatively only by blood ties? According to existing readings, *Antigone's* wish to bury her brother is either realized only because they are related by blood, as Hegel claims, or it is irrelevant, as feminist theorists try to deny. As this study claims, however, the bond of brotherhood offers another interpretation: For *Antigone*, the brother is irreplaceable, because our brother does not earn his place in our world with us. We come to life in the same place as our brother (brother-in-law) and through this place, we are born, live in the same household and try to share the planet. Thus, in the tragedy,

Antigone says that she will not go against the laws of the city for the sake of her potential children and husband, because the place of husband and child can be filled by another husband and child, whereas she cannot have another sibling. After all, her parents are dead. Therefore, the presence or absence of a sibling, like that of a spouse or a child, does not depend on our choice, and hence both its absence presence are intertwined with our destiny. Antigone's reminder of the unwritten laws of the gods against the written laws of Kreon is important in this respect. Thus, the question evolves as follows: is it possible to think of learning how to live with our brother as a political obligation, like a transcendent imperative?

- (ii) When analyzed alongside Antigone, can brotherhood also be considered as a way of division, justice and coexistence between men and women? Moreover, if we think of brotherhood, and the obligations it entails, not in terms of natural laws but rather divine ones, as portrayed in *Antigone*, a different framework emerges. In this divine framework, brotherhood involves not only kinship but also the possibility of profound conflict. Within such a vision, we are ultimately responsible for bringing a shared place to salvation by acting together with our brothers. But if we fail to do so, if we allow that place to be lost, can the mere awareness of this loss be enough to keep us united? If this knowledge and law are not binding because it is divine knowledge and law, can we formulate principles that are universally binding?

This study will argue that Antigone's relationship as sister-in-law to both Oedipus and Polyneices cultivates in her the Notion of a home that she must fulfill both in life and in the afterlife. Antigone has only one consolation on her way to the grave she is sent alive; to restore the shattered home and unity of her family on earth in the land of the dead. Could it be asserted that kinship and blood ties alone are not enough to convey the idea of "unity", whereas that brotherhood and sharing the same house can offer an imaginary unity on earth and beyond?

Keywords: Sophocles, Brotherhood, Ethics, Politics, Household, *Polis*.

Giriş

Antigone tragedyası, Sophokles'in üçlemesi olan *Kral Oidipus* ve *Oidipus Kolonos'ta* serisinin son eseridir. Tiyatro, edebiyat, hukuk, politika, felsefe ve psikanalitik alanlarının kanonik metinlerinden ve önemli temsillerinden biri olan *Antigone*, bugüne dek birçok farklı açıdan yorumlanmıştır ve günümüzde de yorumlanmaya devam etmektedir (Bkz. Aysever, 2012). Tragedyanın kadın karakteri Antigone'nin etik ve politik tartışmalarla birlikte toplumsal cinsiyet tartışmaları bahsine dahil edilmesi başta Hegel, Freud, Lacan olmak üzere Luce Irigaray ve Judith Butler tarafından olmuştur (Walsh, 2008). Çalışmamız bağlamında *Antigone* üzerinden yürütülen çağdaş tartışmaların dayanağı olan temel yaklaşımları şu şekilde kategorize edebiliriz:

- (i) Antigone ile Kreon arasındaki çatışmada, kadının aile ve tanrısal alanın, erkeğin ise kamusal ve politik alanın temsili ve koruyucusu şeklinde ele alınışı (Hegel, 1991, ss. 149-150; Hegel, 2002, ss. 271-292).
- (ii) Antigone'nin babası Oeipus ve erkek kardeşi Polyneikes'e olan sadakatının ensest yasağının temsili olarak ele alınışı (Freud, 2020, ss. 149-156).
- (iii) Antigone'nin ölüm pahasına dahi olsa eylemlerinden vazgeçmemesinin arzu ile etik arasındaki ilgi olarak ele alınışı (Lacan, 1997, ss. 243-287).
- (iv) Antigone'nin erkek egemen bir topluma karşı kadın direnişinin sembolü olarak ele alınışı (Irigaray, 1985, ss. 214-227).
- (v) Kreon'a ve onun yasalarına karşı çıkışını hem eylem hem de söylem düzeyinde üstlenişinin, Antigone'yi etik ve politik bir özne olarak ele almayı sağlayabileceği iddiası (Butler, 2007).

Söz konusu yaklaşımlar arasındaki, sürekliliğe işaret ederek üçlemeye ve bilhassa *Antigone*'ye artan ilginin nedeninin *Antigone*'nin modernliği kavramak için başvurulabilecek en yakın klasik kaynak olduğuna dikkat çeken George Steiner'in *Antigones* (1996) eseri, temel başvuru kaynağı haline gelmiştir. Steiner'in, yorumlarının tüketilemezliği ve sabitlenemezliğini eserin kanonikliğinin teyidi olarak sunması, hem mevcut yorumlara demokratik yaklaşmayı mümkün kılmaktadır hem

de yeni yorum olanaklarının izinin sürülebileceği konusunda teşvik edicidir. Steiner'ın literal analizinin aksine, mevcut yorumlardaki temel kabullere eleştiri sunan Slavoj Žižek'in *Antigone'nin Üç Yaşamı* (2016) çalışması, farklılıklara odaklandığı kadar modernin lehine tevil edilemez olanı düşünülür kıldığı için önem taşımaktadır. Kahramanlaştırılan ve sistemi çözümlmek için başvuru kaynağı haline gelen modern okumalara karşı, Antigone karakterinin sistemin dışladığı fazlalık olarak ele alınmasını savunan Žižek'in yaklaşımı, modern-eleştirisini olduğu kadar anti-modern bir okuma olarak öne çıkar. Modern ve anti-modern okumalara alternatif bir *Antigone* okumasının ancak onu yeniden tarihsel bağlama yerleştirerek mümkün olabileceğini düşünen Bonnie Honig'in *Antigone, Interrupted* (2013) yaklaşımı da çalışmamızın nerede konumlanacağı konusunda fikir verecektir. Mevcut yaklaşımları kesintiye uğratmayı amaçlayan Honig, Antigone'nin sadece gömme eylemine yapılan vurgunun etik yorumla ve tekillikle sınırlı olacağına dikkat çekerek tragedyayı daha yüksek bir bilinçle açıklar. Alenka Zupančič'in Antigone'nin "seçeneklerin tükenmiş görüldüğü yerde yeni bir seçenek yaratarak" bilinçli bir eylemde bulunduğu iddiasını önemseyen Honig, bu yorumu daha ileriye taşıyarak Antigone ile Ismene'nin Kreon'a karşı komplo teorisi kurguladıklarını düşünmenin açabileceği imkanlarla ilgilenir (Honig, 2013, ss. 172-174). Honig, modern okumalardaki kardeşini gömme eylemiyle *polis*'in yasalarına karşı çıkan ve suç işleyen Antigone temsilinin sadece bunun için kahraman ya da hain olarak konumlandırılmasını, politiklikten olduğu kadar tarihsellikten de uzak bulur. Hane ile *polis* ya da etik ile politika arasında ikilikler oluşturmak yerine en nihayetinde aristokrat aileden olan Antigone'nin hem hanedeki hem de *polis*'teki eylemlerinin eş derecede politik ve bilinçli olduğunu savunur. Honig, aşırı bilinç yüklediği Antigone'nin eylemleriyle modern *Antigone* yorumlarını kesintiye (*interrupt*) uğratmayı amaçlar. Honig'in Antigone'si iktidarı sadece protesto etmiyor; komplo kurup entrika çeviriyor, iktidara sızmaya çalışıp onu talep ediyor (Honig, 2013, ss. 193-194). Honig'in Antigone yorumu aşırı-yorum olarak görülmeye açıksa da bizce uyguladığı yöntem ile iki noktayı yakalamıştır. İlki, Antigone'nin bir soylu olduğunun ve eylemlerinin etkileri kadar sonuçlarının da farkında olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğidir; ikincisi ise Antigone'nin eylemlerini sadece etik alanda görme eğilimimizin bir nedeninin ahlaki varsayımlarımız olduğudur. Honig gibi aşırı bilinç ve komplo teorileri ile olmasa da biz de çalışmada Antigone'nin eylemlerinin etik-politik

bilinçle yüklü olduğunu savunacak ve bunu Antik Yunan'daki kardeşlik bağı üzerinden gerekçelendireceğiz. Antigone gibi kadın bir karakterden bahsederken *brotherhood* kavramını kullanmamızın nedeni Antik Yunan'da kardeşliğin erkekler arasındaki hukukta inşa edildiğine dair vurgumuzdur. Erkek çocuklar arasında oluşan, akabinde arkadaşlık derneklerinde gelişen ve *polis*'te yetkinleşen bu kardeşlik bağı, kişisel değildir ve normatif bir değer taşır. Sophokles'in tragedyalarında kadın karakterin erkeklere hatırlatmaya çalıştığı, üstlenmeleri için ellerinden geleni yaptıkları ve erkek kardeşleri bedelini ödeyemediklerinde kendilerinin bedel ödeyerek polis'e dayatmaya çalıştıkları sınır kavramdır. Mevcut *Antigone* okumalarında henüz dikkate alınmadığını saptadığımız Antik Yunan dünyasındaki *brotherhood* anlamındaki kardeşlik bağının hane ile *polis*, etik ile politika arasındaki geçişliliği sağladığını göstermeye çalışacağız. Hegelci veya anti-Hegelci *Antigone* yorumlarında ön kabul haline gelen, hane ile *polis*'in birbirlerini yadsıdığını düşünen okumaların aksine birbirlerini gerektirdiklerini savunacağız. Bu sebeple çalışmamız, *Antigone* ile Antik Yunan'ın yaşam dünyası arasında ilgi kuracak ve tragedyadaki kadınlık-erkeklik kategorilerini toplumsal cinsiyet okumalarını önceleyecek şekilde etik ve politik bağlamıyla ele alacaktır. Amacımız kardeşliğin hane ve *polis* arasındaki geçişliliği sağlayan bağlayıcı rolüne değinmek ve *Antigone*'deki kardeşlik bahsini bu açıdan yeniden düşünmektir. Bu amaçla tragedyanın sunabileceği yorum olanaklarını arttırmak adına şu soruların izini süreceğiz:

- (i) Antigone'nin akrabalığa ve kan bağına dayandırılan eylemleri etik alanla mı sınırlıdır?
- (ii) Politik alana geçiş için akrabalık ve ailenin yadsınması gereklilik midir?
- (iii) Antigone'nin eylemleri sadece ailesinin fertlerine duyduğu sadakatle mi ilişkilidir yoksa *polis*'e normatif bir ilke vazetmekte midir?
- (iv) Kadınlık ve erkeklik karşıtlığının dışında bir *Antigone* okuması, çağdaş etik-politik kuramlara ne vadedebilir?

Bu sorular çerçevesinde merkeze alacağımız Antigone ile babası Oidipus ve erkek kardeşi Polyneikes arasındaki bağ ve ilişki, birçok *Antigone* okumasında da merkezi bir rol oynar. Fakat mevcut okumalarda

Antigone'nin erkek karakterlere bağlılığı ya kan/soy bağı ya da enstest yasağı üzerinden bahse konu olmuştur. Bizim amacımız ise bu bağı Antik Yunan'da *polis*'in ön koşulu olan haneye ve onu bir arada tutan bağı işaret ettiğini açığa çıkarmaktır. Bunun için *Antigone*'yi, onu önceleyen *Kral Oidipus* ve *Oidipus Kolonos'ta* ile birlikte okuyacak ve Antik Yunan *polis* için kurucu öğeler olan hane ve kardeşlik bahisleriyle ilişkilendireceğiz. Çalışmada ileri sürüleceği üzere Antigone'nin amacı, bu dünyada dağılan hanesinin değerini korumaktır. Zira canlı gönderildiği mezarına giderken tek bir tesellisi vardır Antigone'nin: Ailesinin yeryüzünde dağılan evini ve birliğini ölümler diyarında tamamlamak (Sophokles, 2019). Fakat yine izah edeceğimiz üzere, söz konusu bağ politik alanı dışlamamaktadır; aksine politik birlik tarafından yadsınamayacak kadar *polis* ile ilgilidir.

Hane ve Polis Arasında Antigone'nin Rolü

Antigone tragedyasını sıklıkla yapıldığı gibi Kreon ve Antigone arasındaki çatışmaya indirgememek ve Antigone'nin eylemleriyle neyin sorumluluğunu üstlendiğini anlamak için onun öncülü olan üçlemenin diğer ikisine bakmak gerekir. Oidipus, kaderinin laneti açığa çıkınca iki eliyle kendisini kör etmiş, şehrinden sürülmüş ve Kolonos'a doğru yola çıkmıştır. Oğulları Polyneikes ve Eteokles ile eşinin (ve aynı zamanda annesinin) kardeşi Kreon, Thebai'de iktidar kavgasını sürdürürken kızları İsmene ve Antigone ise kör babalarının yolculuğunda ona eşlik ederler. Tragedya boyunca Oidipus oğullarının üstlenmeleri gereken sorumlulukları kızlarının üstlenmelerini sıklıkla dile getirir, hanesindeki ve şehrindeki etik yozlaşmadan yakınır: "Ah şu Mısırlılara özenerek alışkanlıklarını,/ karakterlerini ve hayatlarını ona benzetenler./Orada erkekler evlerinde oturup kumaş dokurken/ kadınlar dışarıda ekmek peşinde koşarlarmış./ Bizde de ailenin işlerine koşmaları gereken/ oğullarım, kızlar gibi evden çıkmazken/ Onların yerine siz çekiyorsunuz bahtsız/ babanızın cezasını" (Sophokles, 2016, s. 15).

Metindeki ev kelimesinin hem haneyi hem de *polis*'i imlediğini göz önünde bulundurursak, Oidipus'un hane ve şehirlerindeki değerlerin temsilcileri ve taşıyıcıları olan oğullarının üstlenmeleri gereken değerleri üstlenmediklerinden yakındığını görürüz. Oidipus, oğullarının aksine bu değerleri kızlarının üstlenmelerini bir yozlaşma olarak görür ve mevcut düzenin değiştiğine işaret eder. Antik Yunan dünyasında hem hanede hem de *polis*'te değerlerin temsilcisi erkektir ve erkeğin *polis*'teki düzenin

bir parçası olmak için ilk etapta hanesindeki düzeni ve birliği sağlaması gerekir. Bu nedenle Oidipus oğullarına sıklıkla hanedeki birliklerini sağlamadan şehrin yönetimini ele geçiremeyeceklerini bildirir. Oidipus'un hanesi kendi laneti nedeniyle dağılmıştır, bunun farkındadır ve ödemesi gereken bedeli ödeyerek şehirden sürülme cezasını çekmektedir. Ancak kendisinden sonraki yöneticinin de kaderi Oidipus ile kuracağı bağla ilişkilidir. Nitekim yönetimi elinde tutan Eteokles'e karşı savaşan Polyneikes'in de yeğenlerinden sonra iktidara talip olacak Kreon'un da Kolonos'taki Oidipus'a ziyaretleri bu nedendir. Fakat ikisi de Oidipus'tan ihtiyaç duydukları destekleri göremezler çünkü Oidipus'a göre ikisinin de amacı hanelerinin birliğini sağlamak değil sadece şehrin yönetimini ele geçirmektir. Bu noktada Oidipus'un dağılan hanesinde üstlenilmesini istediği fakat hanedeki erkekler tarafından üstlenilmeyen değerlerin neler olduğu önem taşır.

Bildiğimiz üzere Antik Yunan'da hane ilişkileri koca-karı, baba-oğul ve efendi-köle çiftleri üzerinden ilerler. Tüm ilişkilerin ortak paydası olan baba, önce hanenin sonra şehrin düzenine katkıda bulunacak ve onu sürdürecektir kişidir. Sophokles'in üçlemesinde ise oğul olan Oidipus babasını öldürmüş, annesiyle birlikte olmuş ve annesinden dört çocuğu olmuştur (Sophokles, 2018). Böylece hane ilişkileri altüst olmuş ve roller iç içe geçmiştir: Oidipus annesinin hem oğlu hem de kocasıdır, aynı şekilde dört çocuğunun hem babası hem de kardeşidir. Laneti nedeniyle ölüm yerine körlük ve sürgünle kendisini cezalandırmış ve Kolonos'a doğru yola çıkmıştır. Oidipus'un bıraktığı miras, oğulların üstlenebilecekleri bir erdemden ziyade lanete dönüştüğü için Eteokles ve Polyneikes babalarının mirasını ve hanelerinin birliğini sağlamayı gözden çıkarmış, iktidarı bölüşmüşlerdir. Fakat şehrinin yeniden düzene kavuşması için Oidipus'un şehre geri dönmesi gerekir. Bunun farkında olan Oidipus, oğullarının ve Kreon'un kendisine ve hanelerine sadece iktidarları için ihtiyaç duymasını bir yozlaşma olarak görür ve sadece iktidar mücadelesine dayanan bu talepleri geri çevirmekle kalmaz, hiçbirinin iktidarı ele geçiremeyeceğine dair yeni bir kehanet iletir. Buna göre iki kardeş de iktidarı ele geçiremeyecek ve birbirlerinin sonunu getireceklerdir. Oidipus erkeklere lanet ederken, sürgününde kendisine dostluk eden kızlarının övgüye layık olduğunu sıklıkla bildirir (Sophokles, 2016). Oidipus'un tragedyaadaki "Kızım, kızkardeşim" ifadesi bir yandan bu altüst oluşun diğer yandan kızları tarafından kendisine gösterilen sadakatin imidir (Sophokles, 2016, s. 15).

Gördüğümüz üzere Oidipus'un hanesindeki ilişkilerin altüst olmasıyla değer sistemleri ve onların taşıyıcıları da yer değiştirmiştir. Hanede erkeklerin üstlendikleri değer sistemlerini kadınlar üstlenmiş, babalarına hem oğulluk hem de kardeşlik yapmışlardır. İlişkilerin söz konusu dönüşümünü ve Antigone'nin rolünü anlamak için üçlemenin sonundaki Antigone-Kreon ikiliğine değil, onu önceleyen Antigone-Oidipus ve Antigone-Polyneikes ikiliklerine bakmak gereklidir. Antigone'nin Kreon ile çatışmasını politik (Hegel), Oidipus ve Polyneikes ile ilişkisini ise etik açıdan ele alan (Freud, Lacan) yaklaşımların aksine, biz etiğin politikayı öncelediğine vurgu yaparak politik pozisyonların da hanedeki etik ilişkiden doğduğuna dikkat çekeceğiz. Antigone'nin politik bağlama yerleştirilmesi, Kreon ile çatışmasından önce Oidipus ve Polyneikes ile ilişkisiyle ilgilidir. Bu bakış açısı, Kreon ile birlikte dönüşen politik bağlama da farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Antigone, *Oidipus Kolonos'ta*'da kör ve şehirden sürülmüş bir baba ile ona eşlik edip yol gösteren iki kızından biri; *Antigone*'de ise babasının ve kardeşlerinin ölümünden sonra hanesi adına konuşan ve eyleyen, *polis*'e hitap eden biridir. Normal şartlarda ve düzende Antigone kadın olduğu için bir erkek gibi efendi, koca veya baba olarak hanede ya da *polis*'te politik bir role sahip olamaz. Ancak Oidipus'un sürgünü hanenin reisi olarak yol göstericiliğinin ve iktidarının yitimiye, Antigone'nin dile gelmesi erkeklere atfedilen etik ve politik rollerin üstlenilmesidir. Bu nedenle babası ve kardeşleri hayattayken dile gelmediğini ve hepsinin ölümü sonrasında konuştuğunu görürüz. Nitekim *Oidipus Kolonos'ta* da Oidipus'un, Antigone'ye başlarından geçeni sorduğunda cevabını dinlemeden önce sarf ettiği "Küçük kızlara kısa konuşmak yakışır" sözü Antigone tarafından itiraz görmez, aksine konuyu anlatması için sözü yanındaki erkeğe bırakır (Sophokles, 2016, s. 46). Fakat hanesinin ve onun adına konuşan biri kalmadığında artık taleplerini ve itirazlarını kendisi dile getirmek durumunda kalacaktır. Üçlemenin sonucusu olan *Antigone*'de karşımıza çıkan soru, hanedeki erkeklerin ölümü sonrasında ne olacaktır.

Antigone tragedyası, taht mücadelesi için birbirlerini öldüren Polyneikes ve Eteokles'ten, Eteokles'in kahraman ilan edilip cenaze töreni ile gömülmüş olması; tahtı kardeşinden almak üzere şehrine karşı diğer şehirlerle iş birliği yapan Polyneikes'in ise yeni yönetici Kreon tarafından hain ilan edilip cesedinin hayvanlara yem olarak sunulmak üzere

cezalandırılması haberiyle başlar (Sophokles, 2019). Polyneikes de Eteokles gibi gömülseydi Antigone nişanlısı olan Kreon'un oğlu Haimon ile evlenecek ve başka bir hanenin üyesi olacaktır. Ancak Kreon'un tanrıların yasalarına karşı çıkarak Polyneikes'in cesedinin gömülmesine mâni olması, Antigone için hanesine karşı etik bir sorumluluk oluşturur. Üstelik Antigone söz konusu etik sorumluluğun politik gönderimlerinin ve sonuçlarının farkındadır. Hanenin diğer kızı İsmene, şehrin mevcut yönetimini elinde tutan dayıları Kreon'un yasalarına karşı çıkmayı isyan olarak görürken Antigone, insanların yönetiminin meşruiyetinin tanrısal yasalara dayandığını hatırlatır. İsmene mevcut yönetime karşı çıkılmayacağını deklare ederken Antigone, kardeşini gömmekle tanrısal yasalardan yana tercihte bulunduğunu ve hayatıyla da olsa bedelini ödemeye hazır olduğunu bildirir. Antigone'nin amacı bu dünyada dağılan hanesini öte dünyada bir arada tutmaktır ve bunun koşulu kardeşinin cesedinin ölümler diyarına iade edilmesidir. Antigone'nin üstlendiği sorumluluk, kadın olmasından kaynaklanmaktan ve duygusal bir aidiyetten ziyade Antik Yunan'daki insan yaşamının ve onurunun *polis*'ten önce hane ile koşullanmış olmasındandır. Tragedyalarda belirgin olan bu bağ, Hegel'in savunduğunun aksine salt tanrısal ve mitik bir inanca dayanmaz; doğrudan Antik Yunan şehir yönetimi ve kültürüyle ilgilidir. Bunun izini Homerik metinlerden ziyade daha güçlü bir şekilde Aristoteles'te görebiliriz.

Aristoteles, *Politika* adlı eserinde devleti tanrısal yasalardan ziyade Antik Yunan kültürüne dayandırır ve onun yalnızca bir para ortaklığı ya da yaşamın devamını sağlayan bir yapıdan ibaret olmadığını vurgular. Aristoteles'e göre devlet, bir arada yaşayan ve vatandaşlarını kötülüklerden koruyarak ticareti kolaylaştıran bir kurum değildir ve esas amacı vatandaşların aileleriyle birlikte iyi bir yaşam sürmesini sağlamak ve her yönüyle tam bir yaşam sunmaktır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için öncelikle aile yapısının ve aileler arasındaki akrabalık bağlarının sağlam bir şekilde kurulması gereklidir (Aristoteles, 2018). Nitekim Aristoteles, *Politika*'daki "İnsan doğası gereği politik (toplumsal) bir varlıktır" (Aristoteles, 2018, 1253a) yaklaşımını *Eudemos'a Etik*'te "İnsan yalnızca politik bir varlık değil, aynı zamanda evcil bir varlıktır" (Aristoteles, 1999, 1242a20) şeklinde tamamlar. Burada bahsi geçen evcillik, hayvanlarda olduğu gibi rastlantısal ve salt biyolojik bir bağdan ibaret olmadığı için toplumsal yaşamın en küçük birimi olan hane, insanın sosyal bağlarını geliştirdiği ve adaletin ilk tohumlarını attığı bir alan olarak öne çıkar.

Bu nedenle hane yaşamı sadece bireysel bir ihtiyaca dayanmaz, aksine devletin temelini oluşturan yapıdır. Çünkü hane, bireylerin ilk toplumsal ilişkilerini deneyimledikleri ve birlikte yaşamının anlamını kavradıkları ortamdır. Devlet gibi geniş bir yapı olsa da olmasa da insanın aileye ve haneye olan ihtiyacının devam etmesi bunun en açık göstergesidir (Aristoteles, 1999).

Modern dönemde kamusal alanı önceleyerek yapılan *Antigone* okumalarının aşmaya çalıştığı ilk öge aile ilişkileri olur. İlk teşebbüs ise Hegel'inkidir. Hegel'in *Antigone*'de izini sürdüğü ve modern devlet teorisinin sembolü haline getirdiği Antigone-Kreon ikiliği, bu çalışma açısından da önem arz eder. Hegel, *Antigone* okumasında dağılmış ve artık bir araya getirilemeyecek hanedeki birlik yerine şehrin birliğini amaçlayan Kreon'u ön plana çıkarır ve egemenliğin temsili haline getirir. Hegel'e göre Antigone kadın olarak ev tanrılarının ve hanenin, Kreon ise erkek olarak profan düzlemin ve devletin temsilidir (Hegel, 1991; 2022). Hegel'in haklı olarak ileri sürdüğü üzere Kreon, devleti; Antigone ise haneyi temsil eder. Fakat biz bu temsiliyetlerin Hegel'in düşündüğü kadar kolay bir şekilde birbirlerini kategorik olarak dışlayamadıklarını düşünüyoruz. Antigone'nin hanedeki bağlara duyduğu sadakat, politik bilinçten bihaber olduğu anlamına gelmediği gibi Kreon'un savunduğu ve yücelttiği devlet de değer sistemlerinin tek taşıyıcısı olmayı başaramamıştır. Üstelik Antik Yunan dünyasına göre mevcut düzene isyan eden Antigone değil Kreon'dur (Robert, 2010). Tragedyada Kreon, Eteokles ve Polyneikes arasındaki iktidar mücadelesini dost-düşman, kahraman-hain çatalına oturtup Eteokles'i dost ve kahraman, Polyneikes'i ise düşman ve hain ilan eder. Antigone ise kardeşlik bağına ve şehri bir arada tutan tanrısal yasalara işaret ederek her iki kardeşinin de ölmekle eşitlendiklerini savunur. Savunusunu tanrısal düzene dayandıran Antigone, kendisinin tanrısal iyiyi amaçladığını ve düşmanlık değil dostluk üzere yaratıldığını söyler ve söyleminde düşmanlığa yer açmaz (Sophokles, 2019). Antik Yunan dünyasındaki düzen ve süreklilik bağlamında baktığımızda modern okumaların (Bkz. Schmitt, 2006) aksine isyan edenin Antigone değil Kreon olduğunu söyleyebiliriz. Kreon'a kadar tanrısal yasalarla ve hane ilişkileriyle yürütülen *polis*, Kreon ile profan düzleme geçme hamlesinde bulunmuş ancak sonunda Kreon'un da hanesi dağılmıştır. Hegel'e göre Antigone aile ilişkilerinden kopamayıp Polyneikes'i gömerek akrabalık ilişkilerini devlete dayatırken; Kreon şehrin düzenini ve devlet otoritesini akrabalık ilişkilerinin üstünde tutmuştur (Hegel, 2022).

Hegel'e göre Kreon tam da böyle davranarak evrensel ve doğal yasanın temsili olmuştur; çünkü Kreon, akrabaları dahi olsa kralın yasasına karşı çıkan Polyneikes'i ve Antigone'yi cezalandırmaktan geri durmamış ve aile bağları ile yapılan gerekçelendirmeleri kabul etmemiştir (Hegel, 1991). Böylece Kreon, ailenin etik değerleri üreten birincil yapı olarak görülmesine mâni olmaya çalışmış ve şehri, politikanın doğrudan üreticisi ve sürdürücüsü olarak tayin etmek istemiştir. Kreon tüm hamleleriyle, Hegel ve modern dönem için uygun bir temsilken, kendi dünyasında lanetinden kaçamamış ve Antigone'yi cezalandırdığı hikâyenin sonunda kendi hanesini de kaybetmiştir. Dolayısıyla iktidarını sürdürmek için işlettiği politikaları güç ile ikame etmiş olsa da etiği dışlayan politikası ne şehri ne de hanesini bir arada tutmaya yetmemiştir.

Fail Retoriği ve Şeylerin Yeri

Hegel'in etiği yadsıyan yaklaşımın aksine Butler'ın etik ve politik senteze dayanan yaklaşımı son dönem *Antigone* yorumları arasında ayırt edici bir yere sahiptir. Antigone'yi sadece etik veya sadece politik bağlamda ele alan yaklaşımlardan farklı olarak Butler, onu hem etik hem de politik bir temsil olarak ele alır. *Antigone*'yi fail retoriği üzerinden değerlendiren Butler'a göre Antigone erkekliği, onu üstlenerek alt etmiştir. Hem kardeşi Polyneikes'in başkaldırma eylemini yinelemiş ve ona sadakatini teyit etmiştir hem de Kreon'un yasağına karşı çıkışını inkâr etmeyip üstlenerek onun iktidarını sarsmıştır. Bu sebeple Antigone'nin eylemi yalnızca ahlaki bir direniş değil, aynı zamanda toplumsal normların sınırlarını zorlayan kurucu bir eylemdir. Antigone, kadının ailedeki rolünü ve devlete ait yasaları ihlal ederek mevcut toplumsal düzenin dışına taşmış ve bu düzeni hem tanımış hem de sorgulamıştır. Başka deyişle Antigone'nin kardeşini gömme eylemi, "yasaya karşı yasa" niteliği taşır; çünkü hem ailenin kutsal bağlarını hem de devletin otoritesini aynı anda kabul edip reddetmiştir (Butler, 2007).

Butler'ın Antigone'nin erkekliği onu üstlenerek alt ettiğine dair vurgusunu önemli bulmakla birlikte üstlenilen görevin cinsiyet normlarına referansla gerçekleşmediğini ve bunun amaçlanmadığını düşünüyoruz. Butler, Antigone'nin eylemlerini Polyneikes'in şehre karşı açtığı savaşın ve mücadelenin devamı, söylemlerini ise egemen düzene dahil edilmeyenlerin politik alana müdahalesi olarak görür. Oysa tragedyada Antigone'nin Polyneikes'in eylemini onayladığına dair bir emare yoktur. Antigone, Polyneikes'in şehre açtığı savaşın haklı bir savaş

olduğunu düşünmez, amacı Polyneikes'in bir ölü olarak gömülme hakkını savunmaktır. Üstelik bu hak, Polyneikes'in kişisel hakkı değil tanrıların buyruğudur. Başka deyişle, Antigone'nin amacı kardeşinin yerine geçmek ya da Kreon'un iktidarını sarsmak değil bir ölü olarak hakkı olan yere iade etmektir. Antigone'ye göre bu görev kendisi kadar diğer kardeşi İsmene başta olmak üzere şehirdeki herkesin sorumluluğudur. Tragedyada gördüğümüz kadarıyla İsmene ve şehirdekiler de bunun farkındadır ancak değerleri üstlenmeye ve bedel ödemeye cesaret edemezler. Diğerlerinin aksine Antigone ise hanesinin dağılmasıyla bağları ve bu bağlardan kaynaklanan gereklilikleri üstlenmekle kalmaz, eylemlerini tanrısal yasalarla gerekçelendirerek kişiselleştirilmesine de müsaade etmemeye çabalar. Aslında diğer herkes gibi Kreon da tanrıların yakınlarını korumayı emrettiğinin hala ayırdındadır, fakat bu emre uyması durumunda yönetim sarsılacağı için iktidarını önceler. Fakat diğer yandan Kreon, Antigone'nin neyi üstlendiğinin ve sonuçlarının da farkındadır; "İktidarımı hiç ceza görmeden çiğnerse böyle, bana değil ona erkek denilecek" (Sophokles, 2016, s. 19) der. Bize göre kadınlık ve erkeklik burada cinsiyet rollerinden ziyade etik ve politik değerlerin üstlenicisi olan gruba işaret etmektedir. Bunun için gerekli olan erkekliğin hatırlatılması ya da kadınlığın üretilmesi değil, haneyi ve *polis*'i bir arada tutacak değerlerin hatırlanması veya üretilmesidir. Bu nedenle tragedyadaki gerilim ve kriz, kadınlık ve erkeklik çatışmasına değil hane ve *polis*, etik ve politika çatışmasına dayanır.

Bu bağlamda Butler'ın formüle ettiği şu soru yeniden yorumlanmaya açık hale gelir (Butler, 2007, ss. 16-17): Akrabalık devlet otoritesini tehdit etmeye başladığında, devlet akrabalığa karşı bir mücadeleye giriştiğinde, akrabalık ve devlet terimlerinin kendileri ayrı ayrı varlıklarını sürdürebilir mi? Bize göre sorunun klasik ve modern olmak üzere iki bağlamda cevaplanması gerekir. Klasik dönemde hanenin *polis*'i önlemesi, modern dönemde ise devletin değerleri üretme görevini üstlenmesi, kavramlar arasındaki ilişkinin tersten düşünülmesini gerektirir.

Kreon ve İsmene'nin tercihleri, sorunun klasik dünya bağlamındaki cevabını oluşturabilir. Bildiğimiz üzere İsmene, tragedyanın başında erkek kardeşini gömme eyleminde Antigone'ye eşlik etmediği gibi eyleminin şehrin yasalarına karşı çıkmak anlamına geldiği için cezasız kalmayacağını bildirir. Antigone ise tanrıların yasalarına ve hanesine karşı Kreon'un yasalarını tercih ettiği için İsmene'nin desteğini beklemediğini ve

muhtemel ihanetini de önemsemediğini söyler. Antigone eylemi nedeniyle cezalandırılacağı zaman İsmene'nin ona yardım etmiş olabileceği şüphesiyle tanıklığı istendiğinde; İsmene, Antigone'nin suçunu üstlenerek ödeyeceği bedele ortak olmaya çabalar. Çünkü İsmene, Antigone'nin ölümünden sonra hanesinden arda kimse kalmayacağı için artık şehrin yasalarına tabi olmanın bir anlamı olmadığını ayırdına varır. Fakat Antigone "Sadece lafla sevenin kabul etmem dostluğunu" (Sophokles, 2019, s. 22) diyerek İsmene'ye tercihinin sonucuna katlanmasını söyler ve dostluğunu kabul etmeyip onu eli boş gönderir. İsmene, sözle savunduğu eylemi fiiliyatta gerçekleştirmediği için ne etik alana dahil olur ne de politik alana geçebilir: Ne Antigone tarafından iltifat görür ne de Kreon tarafından cezalandırılır. Bize göre İsmene, etik değerlerin politik yükümlülükler doğurduğunu ve üstlenilmemeleri durumunda iki alana da dahil olunmadığını göstermektedir. İsmene gibi Kreon da hane ve devlet, etik ve politika arasındaki ilgiyi göz ardı etmesinin bedelini öder. İsmene aile bağına duyduğu kişisel sadakatin ötesine geçmediği için eli boş dönerken, Kreon devletin aileyle koşullanmadığını düşünerek eyler fakat eylemlerinin sonucu onu hem ailesini hem de iktidarını kaybetmeye sürükler. Hanesine karşı devletin değerlerini üstlenen ve politik birlik için hanenin birliğine ihtiyaç duymadığını düşünen Kreon, tragedyanın sonunda hem oğlunu hem de karısını kaybeder ve en nihayetinde bu kaybın bir bedel olduğunu kabul etmek durumunda kalır (Sophokles, 2019).

Sonuç: Kardeşlik Hukuku ve Antigone

Günümüzde, hane ile devlet ve etik ile politika arasındaki bağın olumlanması durumunda Antigone'nin tercihlerinin normatif bir değer taşıyıp taşıyamayacağını yeniden düşünmek gerekmektedir. Ancak tragedyada Antigone'nin tüm akrabaları değil sadece kardeşi için yasaya karşı çıkacağına dair sözleri literatürde geniş tartışma yaratmıştır. Bu nedenle kardeşliğin hane için nasıl bir ölçü olduğu düşünülmelidir. Butler'ın deyimiyle "kötü ün yapmış" pasajda Antigone, kocası ve çocukları için aynı bedeli ödemeyeceğini bildirir (Butler, 2007). Mevcut okumalara göre Antigone'nin kardeşini gömme isteği ya Hegel'in iddia ettiği gibi politik bilinçten yoksun ve etik alanla sınırlı olup sadece aralarındaki kan/soy bağı için gerçekleşmiştir ya da psikanalitik okumalarda olduğu gibi ensest yasağı ve aile ilişkilerinin belirleyiciliği ile ilgilidir. Bize göre ise Antigone'nin ölçü olarak tayin ettiği kardeşlik bağı başka bir okuma

imkânı daha içermektedir. Tragedyada gördüğümüz üzere Antigone muhtemel çocukları ve eşi için şehrin yasalarına karşı çıkmayacağını söylemiştir; çünkü eşin ve çocuğun yeri bir başka eş ve çocuk tarafından doldurulabilecekken annesi ve babası öldüğü için bir başka kardeşe sahip olamayacaktır (Sophokles, 2019). Antigone için kardeşin yeri doldurulamaz; çünkü kardeşimiz dünyamızdaki yerini bizimle birlikte kazanmaz. Kardeşimiz ile aynı yerde hayat buluruz (*karındaş*) ve bu yer aracılığıyla dünyaya gelir, aynı hanede yaşar ve etik alana dahil oluruz. Dolayısıyla eşimizin veya çocuğumuzun varlığının veya yokluğunun aksine kardeşimizin varlığı bizim tercihimize bağlı değildir, bu nedenle kardeşimizin varlığı kadar yokluğu da kaderimizle ilişkili hale gelir. Nitekim Antigone'nin tragedyanın başında kardeşini gömme edimini tanrısal buyruklara dayandırışının yerini, süreç içerisinde kardeşlik bağı ve bu bağı biricikliği, başka bir bağı tercih edilemezliği alır. Bize göre Antigone eylemini söylem düzeyinde üstlenmeye başladığında yani dile geldiğinde, tam da *polis*'teki özgür yurttaşları bir arada tutan kardeşlik bağının bağlayıcılığı bilgisine ulaşmıştır. Bildiğimiz üzere haneyi *polis*'in koşulu olarak gören Antik Yunan tragedyalarında da Aristoteles'te de adil ve özgür *polis*'in yönetimi olan *politea* ancak kardeşler arasında inşa edilebilir. Antik Yunan toplumunda kardeşlik hukukunu koruma bilinci ve görevi erkeklere atfedilirken, Sophokles'in *Antigone*'sinde erkekler birbirlerine ihanet ettiği için kardeşlik hukukunu üstlenen ve onu erkeklere dayatan Antigone'dir. Antigone'nin Kreon açısından tehdit oluşturmasının nedeni sadece onun yasağına ve yasasına karşı çıkması değil, *polis*'i işletecek ilk prensibi yani kardeşliği üstlenmesidir. Böylece Antigone hem hanenin *polis*'e önceliğini vazedmiş hem de *polis*'te varlık gösteren özgür yurttaşlara kardeşlik bağına hatırlatmıştır.

Böyle bir yaklaşım, modern ve çağdaş okumalarda tragedyadaki erkeklerle ya çatışan ya da onlara duyduğu arzuyu baskılayan bir *Antigone* okuması yerine başka bir yorum olanağı sunabilir (Bkz. Žižek, 2016). Bu haliyle, Antigone eylemleriyle hem de Oidipus'a hem de Polyneikes'e kardeşlik yapan ve bu kardeşlik bağına üstlendikçe etik ve politik alana dahil olan bir temsile dönüşür. Üstelik Kreon'un etiği dışlayan politik iktidarını tehdit etmekte ve politik alanın etiğe dayanmaması durumunda meşruiyetini sürdüremeyeceğini açık etmektedir. Antigone, Antik Yunan'ın dostluğu amaçlayan politikaları yerine iktidarının başlangıcını ve meşruiyetini "düşman" temsiline dayandıran Kreon'a, düşmanlığın şehri bir arada tutacak bir ilke olamayacağını deklare eder.

Kardeşliğin ve dostluğun erkekler arasında kurulduğu Antik Yunan dünyasında imkân dahilinde olmayan bir etik ve politik düzenin üstlenicisi ve temsili olan Antigone'yi çağımızda yeniden düşündüğümüzde açığa çıkan sorular şunlar olabilir: Kardeşliği günümüzde salt erkekler arasındaki bir bağla sınırlamadan yeniden bir arada yaşamının, ortak erdemlerle yetişmenin, birlikte eylemenin ön koşulu olarak düşünebilir miyiz? Antik Yunan'da sadece erkekler arasında normatif bir değer taşıyan kardeşlik bağının yerine kız kardeşliği ikame etmek yerine (Antik Yunan'da kadınların dışlandığına dair eleştiriye de göz önünde bulundurarak) erkekleri (ve tüm ötekileri) de kapsayan bir kardeşlik bağı ileri sürebilir miyiz? Hane bu süreçte hala birlikte yaşamayı öğrenmenin zemini ve başlangıç noktası olarak politik alanı önceleyebilir mi? Modern devletin politikaları ve yapısal müdahaleleri hanedeki düzeni sağlamaya yetebilir mi yoksa devleti de bağlayacak aşkın bir ilkeye mi ihtiyaç vardır? Tanrısal bir ilgiye ve yasaya dayanmadan hepimiz için bağlayıcı olabilecek profan bir ilke türetebilir miyiz? En nihayetinde kardeş(ler)imizle paylaşarak selamete vardırırmakla yükümlü olduğumuz bu yeri selamete vardırırmadığımız durumda kaybedeceğimiz bilgisi, bizi kardeşlerimizle bir arada tutmaya yetebilir mi?

Teşekkür: Yazar teşekkür beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Bu araştırma etik beyan gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız çift kör hakemli.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgments: The author declares no acknowledgment.

Ethical Approval: This study does not require ethics committee approval.

Declaration of Interests: The author declares no competing interests.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Financial Support: The author declares that this study received no financial support.

Kaynaklar / References

- Aristoteles. (1999). *Eudemos'a etik*. (Çev. Saffet Babür). Dost Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles. (2018). *Politika*. (Çev. Furkan Akderin). Say Yayınları.
- Aysever, L. R. (2012). Antigone'nin muhalefeti ya da muhalefet etmenin tarzları üzerine. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 13-44.
- Butler, J. (2007). *Yaşam ile ölümün akrabalığı: Antigone'nin iddiası*. (Çev. Ahmet Ergenç). Kabalıcı Yayınevi.
- Freud, S. (2020). *Totem ve tabu*. (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri*. (Çev. Cenap Karakaya). Sosyal Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2022). *Tinin görüngübilimi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İdea Yayınevi.
- Honig, B. (2013). *Antigone, interrupted*. Cambridge University Press.
- Irigaray, L. (1985). *Speculum of the other woman*. Cornell University Press.
- Lacan, J. (1997). *The ethics of psychoanalysis: 1959-1960 (Book VII)*. (Çev. Dennis Porter). W. W. Norton & Company.
- Robert, W. (2010). Antigone's nature. *Hypatia*, 25(2), 412-436.
- Schmitt, C. (2006). *The nomos of the earth in the international law of jus publicum Europaeum*. (Çev. G. L. Ulmen). Telos Press Publishing.
- Sophokles. (2016). *Oidipus Kolonos'ta*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sophokles. (2018). *Kral Oidipus*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sophokles. (2019). *Antigone*. (Çev. Ari Çokona). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Steiner, G. (1996). *Antigones*. Yale University Press.
- Walsh, K. (2008). Antigone now. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 41(3), 1-13.
- Žižek, S. (2016). *Antigone'nin üç yaşamı*. (Çev. Erkan Ünal). Encore Yayınları.